

Alexandru Mareș

ȘCOALA FILOLOGICĂ DIN INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

1. Desemnând în ultimul timp critica textelor și tehnica edițiilor, filologia a cunoscut imediat după încheierea celui de-al doilea război mondial un moment de stagnare, vizibil în special în activitatea lingviștilor, atrași tot mai vădit spre studiul limbii române actuale. E suficient să privim producția de ediții consacrate textelor vechi, apărute în intervalul 1945–1965, pentru a observa că în dreptul lingviștilor nu pot fi trecute decât patru reușite¹, în vreme ce istoricii, pe lângă edițiile de cronici², se pot lăuda și cu impunătoarea colecție de *Documente privind istoria României*, cuprinzând 31 de volume publicate în intervalul 1951–1960³.

2. Crearea în 1965, în cadrul Institutului de Lingvistică din București, a Sectorului de limbă literară și filologie a dat, printre altele, un puternic impuls studiilor filologice. Ion Gheție, șeful acestui departament, a stabilit de la bun început ca pe o prioritate a activității de perspectivă a sectorului elaborarea unei vaste monografii consacrate originilor scrisului în limba română. Reexaminarea

¹ Ioan Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție îngrijită cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan [București, 1955] (cf. ediția a II-a revăzută, 1959); *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăești (1574)*. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963; *Crestomația romanică*, întocmită sub conducerea acad. I. Iordan de M. Avram, N. Dănăilă, Fl. Dimitrescu ... , vol. I, București, 1962, vol. II, 1965 (72 de texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea); *Pagini de limbă și literatură română veche*. Texte alese, prefață și note de B. Cazacu, București, [1964] (46 de texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea).

² Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, [București], 1955 (ediția a II-a, 1958); Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, [București], 1958; *Istoria Țării Românești de la 1688 până la martie 1717*. Ediție întocmită de Constantin Grecescu, București, 1959; *Istoria Țării Românești de la 1290–1630 (Letopiseșul cantacuzinesc)*. Ediție critică întocmită de Constantin Grecescu și Dan Simonescu, [București], 1960; *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I–II, București, 1961.

³ *A. Moldova*, Veacul XIV, XV, vol. I–II, [București], 1954, Veacul XVI, vol. I–IV, [București], 1951–1953. Veacul XVII, vol. I–VI, [București], 1951–1957; *B. Țara Românească*, Veacul XIII, XIV și XV., vol. I, [București], 1953, Veacul XVI, vol. I–VI + Indice, [București], 1951–1953, Veacul XVII, vol. I–IV + Indice [București], 1951–1960; *C. Transilvania*, Veacul XI, XII și XIII, vol. I–II, [București], 1951–1952, Veacul XIV, vol. I–IV, [București], 1953–1955.

LR, LVIII, nr. 1, p. 65–121, București, 2009

problemelor începuturilor scrisului românesc presupunea însă și o înnoire metodologică, de neconceput fără concursul unor instrumente de lucru perfecționate. În consecință, s-a trecut imediat la alcătuirea unor lucrări preliminare. Gh. Chivu și Mariana Costinescu au întocmit o bibliografie menită să faciliteze orientarea rapidă în problemele ridicate de studiul primelor texte literare românești (*Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, 1974). Alte două lucrări, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, 1974, de Ion Gheție și Al. Mareș, și *Baza dialectală a românei literare*, 1975, de Ion Gheție, au fost realizate, printre altele, și pentru a servi la localizarea textelor românești. Tot Ion Gheție va fi acela care va propune ca operațiile de localizare a textelor vechi să se efectueze prin raportare la configurația dialectală a dacoromânei din secolele în care acestea au fost scrise⁴. Nici problema datării monumentelor de limbă românească veche nu putea fi soluționată fără a dispune de un instrument de lucru adecvat. Al. Mareș a trecut încă din 1967 la elaborarea unui repertoriu de filigrane de pe hârtia întrebuințată în secolul al XVI-lea, lucrare încheiată în 1977, dar publicată în 1987: *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*. Examinarea minuțioasă a mii și mii de filigrane a permis autorului să stabilească durata de consum a hârtiei în secolul respectiv și, implicit, să determine probabilitatea de datare prin această metodă⁵.

În paralel cu aceste lucrări, membrii sectorului au elaborat zece ediții, dintre care nouă referitoare la texte din secolul al XVI-lea: *Liturghierul lui Coresi* (Al. Mareș, 1969), *Pravila ritorului Lucaci* (I. Rizescu, 1971), *Manuscrisul de la Ieud* (Mirela Teodorescu și Ion Gheție, 1977), *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru și Florentina Zgraon, 1979), *Codicele Voronețean* (Mariana Costinescu, 1981), *Catehismul lui Coresi* (Alexandra Roman-Moraru), *Pravila lui Coresi* (Gh. Chivu), *Fragmentul Todorescu* (Ion Gheție), *Glosele Bogdan* (Magdalena Georgescu), *Prefețe și epiloguri* (Emanuela Buza și Florentina Zgraon), ultimele cinci grupate în volumul *Texte literare românești din secolul al XVI-lea*, apărut în 1982, sub coordonarea lui Ion Gheție. Acestea li se adaugă ediția *Codex Sturdzanus* (1993), realizată în afara planului de cercetare de către

⁴ *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 319–406; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains*, în „Revue roumaine de linguistique”, XI, 1966, nr. 4, p. 325–337.

⁵ *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în LR, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308 (republicat în volumul autorului *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 305–307).

Gh. Chivu, cuprinzând texte care au reprezentat obiectul unor cercetări întreprinse de autor în intervalul 1978–1982 și subsumate aceluiași proiect mai sus-amintit. Beneficiind de studii filologice și lingvistice și reproducând textele în transcriere interpretativă, edițiile precitate mai cuprind indici de cuvinte și facsimile. În studiile filologice ale acestor ediții se dezbate o serie de probleme care interesează istoria textelor respective: datarea și localizarea copiei (tipăriturii), originalul străin al traducerii, regiunea în care s-a efectuat transpunerea în limba română, curentul cultural care a inițiat-o etc.

Numeroase alte contribuții filologice, tratând probleme asemănătoare și referindu-se în bună parte tot la texte din secolul al XVI-lea, au fost publicate de membrii sectorului în seria *Studii de limbă literară și filologie* (3 volume, 1969–1974) și în volumul *Cele mai veche texte românești. Contribuții filologice și lingvistice* (1982, coordonator Ion Gheție). În rândul acestora trebuie încadrate și cercetările filologice întreprinse de Ion Gheție și reunite în volumul *Începuturile scrisului în limba română* (1974). Stadiul atins de cercetările românești de filologie până în jurul anului 1970 este prezentat de Ion Gheție și Al. Mareș în volumul *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări* (1974), în care se regăsesc, totodată, și unele soluții și interpretări noi.

Toate aceste contribuții, eșalonate pe durata a douăzeci de ani, au permis în cele din urmă elaborarea monografiei *Originile scrisului în limba română*, publicată de Ion Gheție și Al. Mareș în 1985. Fără a ajunge la rezultate spectaculoase, epoca primelor încercări de a scrie românește neputând fi fixată (de altfel, autorii nici nu și-au propus un asemenea scop inabordabil), lucrarea examinează desfășurarea activității literare, în secolul al XVI-lea, în mai multe centre culturale situate în Transilvania, Banat-Hunedoara, Moldova și Muntenia și chiar în afara teritoriului românesc (Chios, Varșovia), nu însă și în Maramureș, considerat decenii de-a rândul „patria” scrisului literar românesc. Când se va cunoaște data copierii *Psaltirii Hurmuzaki*, precizează autorii, se va putea ști dacă este sau nu posibil să plasăm începuturile activității literare românești înaintea secolului al XVI-lea⁶. Cu publicarea acestei lucrări s-a încheiat practic o primă etapă de cercetare filologică în cadrul sectorului.

3. În etapa următoare, care ține până în 1992, sunt de consemnat două lucrări cu profil filologic. Prima este monografia *Diaconul Coresi și izbânda scrisului literar românesc* (1994), în care Ion Gheție și Al. Mareș, fructificând în bună parte

⁶ Vezi Al. Mareș, *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683 (republicat în volumul *Scriere și cultură românească veche*, p. 308–315).

rezultatele unor cercetări mai vechi, avansează puncte de vedere noi asupra unor probleme cum ar fi relația dintre tipăriturile coresiene și textele rotacizante, patronajul tipăriturilor diaconului muntean, Coresi și dezvoltarea limbii române literare etc. A doua lucrare, publicată în același an este *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), alcătuită de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon sub conducerea lui Al. Mareș.

4. Din 1992 se poate vorbi despre o nouă etapă în cercetările filologice ale sectorului, interesul cercetătorilor îndreptându-se cu predilecție spre edițiile de text. Cărțile populare, îndeosebi apocrifele religioase, neglijate în vechiul regim, au constituit un nou obiect de studiu. Într-un timp relativ scurt, puțin peste un deceniu, s-au publicat edițiile a 18 asemenea texte în seria *Cele mai vechi cărți populare în literatură română* (coordonator Ion Gheție și Al. Mareș): vol. I, 1994: *Floarea darurilor* (Alexandra Moraru), *Sindipa* (Magdalena Georgescu), vol. II, 1997: *Fiziologul* (V. Guruianu), *Archirie și Anadan* (Magdalena Georgescu), vol. III, 1997: *Călătoria lui Zosim la blajini* (Maria Stanciu-Istate), *Bertoldo* (Magdalena Georgescu), vol. IV, 2001: *Palia istorică* (Alexandra Moraru, în colaborare cu Mihai Moraru), vol. V, 2001: *Alexie, omul lui Dumnezeu* (Maria Stanciu-Istrate), *Lemnul crucii* (Emanuela Timotin), *Disputa lui Isus cu Satana* (Liliana Agache), vol. VI, 2002: *Vedenia Sofianei, Viața lui Anastasie, Vedenia lui chir Daniil* (Emanuela Timotin în colaborare cu Andrei Timotin), vol. VII, 2003: *Istoria lui Polițion și a Militinei* (Florina Racoviță-Cornet), vol. VIII, 2003: *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer, Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia* (Al. Mareș), vol. IX, 2004: *Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului* (Maria Stanciu-Istrate), vol. X, 2005: *Legenda duminicii* (Emanuela Timotin), vol. XI, 2006: *Alexandria* (Florentina Zgraon). Publicată în afara seriei amintite, dar alcătuită, de asemenea, în cadrul sectorului de limbă literară și filologie, este ediția *Vieții lui Esop* (1999), datorată Violetei Barbu. În aceste ediții, indicele exhaustiv de cuvinte a fost înlocuit printr-un glosar, iar facsimilele nu s-au mai reprodus în totalitate, ci selectiv și în număr extrem de mic. Aparținând aceluiași domeniu de cercetare este și volumul lui Al. Mareș *Cărți populare din secolul al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuții filologice* (2006), în care sunt reunite 15 articole și studii privind literatura populară scrisă în epoca veche.

Concomitent s-au realizat și ediții consacrate unor texte aparținând altor sfere ale culturii. Ion Gheție și Mirela Teodorescu au alcătuit ediția *Psaltirii Hurmuzaki* (2005), împlinind astfel un vechi deziderat al filologiei noastre⁷, iar Otilia

⁷ Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, 1974, p. 185.

Dragomir a oferit o nouă ediție pentru *Istoria Țării Românești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* (2006). La rândul său, Gh. Chivu a publicat prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină, *Institutiones linguae valahicae* (2001, în colaborare cu Lucia Wald), și *Dictionarium valachico-latinum*, cunoscut ca *Anonymus Carasebesiensis* (2008), text scris cu litere latine și ortografie maghiară.

5. În afara activității de plan, membrii sectorului de limbă literară și filologie au avut, de asemenea, numeroase alte realizări. Ion Gheție a publicat *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu* (1966) și, împreună cu Mirela Teodorescu, ediția Ion Budai-Deleanu, *Scieri lingvistice* (1970). Mariana Costinescu a îngrijit editarea ziarului *Propășirea. Foaie științifică și literară* (1980, în colaboare cu Petre Costinescu). Aceeași cercetătoare, dispărută prematur dintre noi († 1989), împreună cu Alexandra Moraru, dispărută și ea de curând († 2008), Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon au colaborat la editarea *Bibliei de la București* (1988), primele două autoare asigurând și stabilirea normelor de transcriere. Alexandra Moraru a făcut parte și din colectivele care s-au îngrijit de editarea *Psaltirii* de la Bălgrad (2001) și a *Septuagintei* (2004, unde a efectuat traducerea din greacă și a redactat notele pentru *Iisus Navi*). Gh. Chivu, care a manifestat în vremea din urmă un interes constant pentru scrierile lui Gh. Coșbuc, a publicat din opera acestuia traducerea și comentariul pentru *Divina Comedie* (1985, 1988, 1998)⁸, *Poezii, Proză* (2006)⁹ și *Povestea unei coroane de oțel* (2007). Ion Gheție și Al. Mareș au reluat într-o formă simplificată problema originilor scrisului românesc în volumul *De când se scrie românește* (2001), iar Al. Mareș a publicat un volum de studii filologice, *Scriere și cultură românească veche* (2005), și o sinteză a sistemelor de criptare din secolele al XV-lea–al XVIII-lea sub titlul *Scrierea tainică la români* (2007).

6. La capătul acestei scurte expunerii, putem afirma, fără teamă de a greși, că activitatea filologică a Sectorului de limbă literară și filologie a urmat de-a lungul timpului un plan bine determinat. În lucrările realizate este evidentă o primenire metodologică, vizibilă în special în operațiile de localizare și datare a vechilor monumente de limbă românească. Precizări metodologice au fost aduse de Ion Gheție și Al. Mareș și în privința reproducerii textelor în transcriere interpretativă¹⁰. Probabil că acest fundament teoretic existent în mai toate lucrările înfăptuite i-a

⁸ *Opere alese*, Editura Minerva, vol. VII, 1985, vol. VIII, 1988 și vol. IX, 1998.

⁹ *Opere*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, vol. I–II, 2006.

¹⁰ *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, p. 174–177.

determinat pe unii cercetători să vadă în realizările sectorului nostru expresia unei veritabile şcoli filologice¹¹.

7. În momentul de faţă membrii sectorului lucrează la elaborarea unui corpus al însemnărilor româneşti de pe cartea manuscrisă şi tipărită din colecţiile Bibliotecii Academiei Române. Pentru aprofundarea cunoaşterii istoriei limbii române, însemnările reprezintă o sursă documentară extrem de preţioasă, nevalorificată până în prezent decât într-un procent foarte redus. Totodată, Florentina Zgraon pregăteşte o ediţie a scrierilor lui Petru Pavel Aron. Se află în pregătire, în afara planului de cercetare al sectorului, câteva volume din seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*: vol. XII: *Varlaam şi Ioasaş* (Maria Stanciu-Istrate), vol. XIII: *Apocalipsul Maicii Domnului* (Cristina Dima), vol. XIV: *Legenda Sfântului Sisinie* (Marius Mazilu), *Visul Maicii Domnului* (Emanuela Timotin), vol. XV: *Disputa lui Panaghiot Filozoful cu Azimit Papistaşul* (Al. Mareş). În sfârşit, în cursul acestui an va vedea lumina tiparului o lucrare despre limba descântecelor româneşti, în care autoarea, Emanuela Timotin, pune la contribuţie numeroase texte manuscrise, publicate cu acest prilej pentru prima dată.

L'ÉCOLE PHILOLOGIQUE DE L'INSTITUT DE LINGUISTIQUE
„IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

(Résumé)

Désignant la critique des textes et la technique des éditions, la philologie a constitué pour le secteur de langue littéraire et de philologie l'un des principaux objectifs de la recherche scientifique. Les nombreux ouvrages entrepris depuis 1965 et jusqu'à présent par les membres de ce département suivent un plan bien établi et contiennent des renouvellements méthodologiques concernant la reproduction, la localisation et la datation de textes anciens. C'est probablement ce fondement théorique observable à peu près dans tous les ouvrages présentés qui a déterminé certains chercheurs de voir dans les réalisations de ce département l'expression d'une véritable école philologique.

Cuvinte-cheie: filologie, texte vechi, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

Mots-clés: philologie, textes anciens, L'Institut de Linguistique „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

¹¹ Vezi *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*. Volum îngrijit de Violeta Barbu şi Alexandru Mareş, Bucureşti, 2006, p. 8.